

Historia gitary (1)

Starożytność

Anna Wiktorja Swoboda

Najdawniejsze chordofony, które moglibyśmy uznać za przodków dzisiejszej gitary, pochodzą ze wspólnej rodziny instrumentów lutniowych i harfowych. Co więcej, właściwie nie jest możliwe wskazanie, który instrument z tej licznej grupy jest bezpośrednim potomkiem starożytnej liry, kitary lub koptyjskiej lutni. Z pewnością należały do najstarszych instrumentów ludzkości i wywodzą się z konstrukcji łuku, na który naciągnięta jest drgająca cięciwa.

Jeden z powstałych ok. 13 tysięcy lat p.n.e. rysunków naskalnych w jaskini Trois Frères we Francji przedstawia najprawdopodobniej człowieka grającego na łuku. W Afryce Południowej wśród niektórych ludów do dzisiaj gra się na łuku muzycznym. Zgodnie z klasyfikacją Hornbostela-Sachsa, stworzoną na początku XX w., lutnie to instrumenty strunowe składające się z korpusu oraz szyjki, w których struny ułożone są równoległe do płyty rezonansowej, a więc także gitara, skrzypce i wiola. Najnowsze badania wskazują, że instrumenty strunowe w typie lutni były używane wśród indoeuropejskich ludów: Hetytów,

1. Fragment pieczęci cylindrycznej z Uruk, ok. 3500-3200 p.n.e., British Museum BM 141632

Hurytów i Kasytów, a następnie za ich pośrednictwem trafiły do Mezopotamii. Obecnie były także w prastarej kulturze sumeryjskiej – najstarszej w tym regionie. Z mezopotamskiego Uruk pochodzi najwcześniejsze znane przedstawienie lutni, które datuje się na IV tysiąclecie p.n.e.

2. Tabliczka z Ischali, okres Isin-Larsa (2000-1600 p.n.e.)

Aż do XX w. świat nie był zunifikowany, a nazwy nie były wcale trwale przyporządkowane do konkretnego instrumentu, i choć przyjemnie byłoby myśleć, iż – jak sama nazwa wskazuje – gitara pochodzi od starożytnej kitary, sprawa jest dużo bardziej zawiła. Wiemy, iż krótkoszyjkowe lutnie (bardziej zbliżone w formie do gitary) pojawiły się dużo później niż długoszyjkowe: w IV–III w. p.n.e. (samo sformułowanie „długa” odnosi się do długości szyjki w stosunku do niewielkiego pudła rezonansowego). Z Mezopotamii (tereny dzisiejszego Iraku i Iranu) pochodzą liry z Ur datowane na ok. 2500 r. p.n.e. – najstarsze zachowane, znane nam dziś instrumenty strunowe, a z ok. 2000 r. p.n.e. płaskorzeźby znalezione w Tall Ischali przedstawiające muzyka trzymającego nie-duży instrument o wą-

3. Fragment płaskorzeźby z Alacahöyük, XIV w. p.n.e.

skim gryfie. Za płytę rezonansową służył naciągnięty kawałek skóry zwierzęcej. Warto wspomnieć, że pudłem rezonansowym na przestrzeni całej historii tych instrumentów muzycznych mogły być również przedmioty takie jak skorupa żółwia (w języku łacińskim słowo *testudo* oznacza zarówno żółwia skorupę jak i lutnię!) lub wydrążona, wysuszona tykwa (owoc rośliny z gatunku dyniowatych).

W Alacahöyük (dzisiejsza Turcja) znaleziono płaskorzeźbę pochodzącą z XIV w. p.n.e., na której przedstawiony jest hetycki muzyk grający na instrumencie o pudle rezonansowym z wcięciami charakterystycznymi dla gitary.

4. Fragment fresku z grobowca w Rekhmirie, ok. XVI-XIII w. p.n.e.

Także w Egipcie na pewno od okresu Nowego Królestwa (XVI–XI w. p.n.e.) używano długoszyjkowych lutni o dwóch lub trzech strunach, z niewielkim pudłem rezonansowym, czasem wykonanym ze skorupy żółwia. Do szarpania strun używano zarówno plektrum (przywiązanego do instrumentu), jak i palców. Gryf był zaopatrzony w progi, choć niewykluczone, że wcześniej ich nie używano. Struny wytwarzano ze zwierzęcych jelit, nie używano kołków – struny były związane i zwinięte na końcu gryfu; interesujące przedstawienie lutnistki strojącej instrument znajdujemy na fresku z grobowca w Rekhmirie.

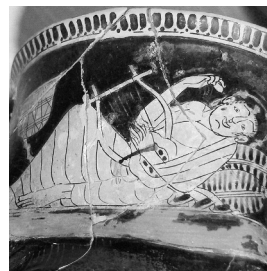
5. Fragment fresku z grobowca Nebamuna w Tebach, ok. 1350 p.n.e.

W starożytnym Egipcie instrumenty szarpiane bardzo często występowały w zespołach wraz z fletami, harfami, perkusjonaliami i towarzyszyły bankietom, procesjom, tańcom, ale także rytuałom.

6. Elamicka figurka z ok. XIV-XIII w. p.n.e.

Płaskorzeźba pochodząca ze starożytnego Elamu (tereny dzisiejszego Iranu) przedstawia muzyka grającego na długoszyjkowej lutni – ona także nie posiada kołków, struny są zawinięte sznurkami na końcu gryfu, każdy z widocznych frędzli jest zakończeniem jednej z nich. Struny prawdopodobnie szarpiane są plektrum, na co wskazuje pozycja prawej ręki z palcami ustawionymi od dołu (choć teoretycznie nie jest niemożliwa gra palcami w takiej pozycji).

7. Lira z pudłem rezonansowym ze skorupy żółwia, ryton (starożytne naczynie do picia), ok. 480-470 p.n.e.

Lira, także należąca do tej rodziny instrumentów, obecna już co najmniej od XVIII w. p.n.e. na terenach Syrii i Anatolii, zyskała w pewnym momencie ogromną popularność i stała się instrumentem najsłynniejszego poety i muzyka starożytności – Orfeusza (podobnie zresztą jak jego ojca – boga Apolla). Ślad po tej popularności znajdujemy jeszcze w tytule XVI-wiecznego zbioru *Orphénica Lyra* autorstwa hiszpańskiego vihuelisty i kompozytora Miguela de Fuenllana.

8. Grająca na gitarze. Fragment fresku z Villa Boscoreale, ok. 40-30 r. p.n.e.

Nazwa *kitara* pojawia się w VII w. p.n.e. i jest grecką wersją liry – z płaskim drewnianym pudłem rezonansowym. W wersji łacińskiej nazwa brzmi *cythara*. W Gandharze (tereny dzisiejszego Pakistanu i Afganistanu) używany był przez Persów instrument lutniowy nazywany *barbat* lub *barbud*, który jest poprzednikiem późniejszej arabskiej *oud* i mniejszej od niej *quitra* (używanej do dziś w Algierii).

9. Scena bankietowa, płaskorzeźba z Gandhary, I w.

Jednak najbliższa kształtem znanej nam gitarze jest grecka pandura (z języka sumeryjskiego *pan-tur* – „mały łuk/smyczek”), używana od III w. p.n.e. zbudowana z jednego kawałka drewna, o trzech strunach (dlatego też nazywana czasem *trichordon*), nie miała kołków – tak jak egipskie i mezopotamskie instrumenty tego typu – struny były przywiązane na końcu gryfu.

Kształt instrumentu w typie pandury, przedstawionego na płaskorzeźbie z rzymskiego sarkofagu z III w., oraz technika gry prawej i lewej ręki jest bardzo podobna do gitarowej.

Od IV w. również mieszkańcy cesarstwa wschodniorzymskiego (zwanego później bizantyjskim), uważający się za spadkobierców cywilizacji starożytnej Grecji i Rzymu,

10. Grająca na pandurze, Tanagera (Grecja), III w. p.n.e.

używali chętnie instrumentów lutniowych. W mieście Bizancjum (obecnie Stambuł) przemianowanym przez Konstantyna I na Konstantynopol, leżącym na przecięciu szlaków handlowych, mieszały się wpływy ze wschodu i zachodu. Ważną trasą handlową łączącą to miejsce z Europą był także Dunaj, który miał ujście w Morzu Czarnym.

11. Płaskorzeźba z rzymskiego sarkofagu z III w.

Kiedy w VIII w. Arabowie podbili Półwysep Iberyjski i utworzyli Al-Andalus (muzułmańskie państwo zajmujące większą część dzisiejszej Hiszpanii), kultura arabska – głównie przez Prowansję i działalność trubadurów i truverów – rozprzestrzeniła się na resztę Europy. Tak też było z instrumentami muzycznymi: przede wszystkim *oud* – arabską odmianą lutni bez progów (po

12. Fragment mozaiki z palatium w Konstantynopolu, ok. VI w.

hiszpańsku *la ud*). Także przez Sycylię, którą w XI w. Normanowie odbili z rąk muzułmanów, następował przepływ muzyków arabskich, mauretańskich oraz bizantyjskich do Europy. Wśród bogatych XII-wiecznych malowideł w Cappella Pa-

13. Muzyk grający na oud, malowidło z sycylijskiej Cappella Palatina, XII w.

latina znajdują się przedstawienia muzyków grających na instrumentach lutniowych.

Jak widać z przytoczonych, wybranych przykładów, instrumenty, które nazywamy dziś lutniowymi istniały na terenie Azji, Afryki i Europy nieprzerwanie co najmniej od IV tysiąclecia p.n.e. Kilkanaście wieków później znajomo brzmiące nazwy *cytara* i *gitera*, po przebyciu wielu krętych i nieoczywistych dróg, będą odnosić się do nieco innych i coraz bliższych naszej dzisiejszej gitarze instrumentów. ■

Bibliografia

Hasła *Kithara, Lyre, Guitar, Lute* w *Grove Music Online*
Harvey Turnbull, *The Origin of the Long-Necked Lute*, *The Galpin Society Journal* Vol. 25 (Jul., 1972), s. 58-66
Richard Dumbrell, *The Uruk Lute: Elements of Metrology*, 1997
https://en.wikipedia.org/wiki/History_of_lute-family_instruments
<https://www.atthemummiesball.com/music-ancient-egypt/>

Ikonografia (źródła)

nr 1 – Richard Dumbrell, *Music Theorism in the Ancient World*, ICONEA 2009-2010, s. 112
nr 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13 – Wikimedia Commons / domena publiczna